

УДК 330.138

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ТЕОРІЇ ВАРТОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Олена Ковальова

Державний біотехнологічний університет, Харків, Україна

Резюме. Досліджено питання виникнення та розвитку поняття вартості у розрізі певних історичних етапів економічної науки. Досліджено, що поняття вартості є фундаментальною проблемою в економічній науці та періоджерелом розуміння мети й мотивів суб'єктів господарювання, напрямів споживання, розподілу та обміну їх ресурсів і доходів. Метою дослідження є, на основі порівняльного аналізу методології основних положень та висновків існуючих концепцій вартості, здійснити їх оцінювання та значення для процесу пізнання функціонування та взаємовідносин суб'єктів господарювання в умовах діючої економіки. При дослідженні концептуальних положень економістів-науковців щодо теорії вартості за різних історичних етапів її існування та розвитку було застосовано теоретичні загальнонаукові методи дослідження (формалізації, синтезу, абстрагування та логічного узагальнення). Розглянуто еволюцію теорії вартості, починаючи зі стародавніх часів, продовжуючи такими історичними школами, як меркантилізм, фізіократизм, англійська політична економія, французька класична буржуазна політична економія, марксизм, маржиналізм. Дослідження теорії вартості в економічній науці дало можливість встановити, що основними науковими парадигмами, які переважали в теорії вартості, є трудова теорія вартості й теорія граничної корисності. Розглянуто питання щодо збереження потенціалу традиційних теорій вартості та передумов, на яких вони ґрунтувались. Крім того, було досліджено логічний та історичний взаємозв'язок між концепціями вартості; надана оцінка впливу різних концепцій вартості щодо процесу пізнання відносин ринкової економіки. Практична цінність наукової роботи полягає у тому, що більш чітке розуміння поняття вартості на теоретичному рівні дозволяє вирішувати практичні проблеми із визначення величини витрат, їх структури та методики калькуляції для суб'єктів господарювання. Досліджено, що поняття вартості залишається актуальним і в сучасній економічній науці, оскільки є основою розуміння таких важливих категорій як ціна, витрати виробництва, прибуток тощо, а закони вартості визначають поведінку в ринковій економіці. З'ясовано, що вартість, охоплюючи всі осередки економіки, визначає мотиви і цілі суб'єктів господарювання; сприяє ефективному розподілу та використанню ресурсів і доходів, стійкому зростанню виробництва, його збалансованості; впливає на весь комплекс економічних відносин, що виникають у процесі суспільного відтворення матеріальних і духовних благ, їхнього виробництва, обміну, розподілу і споживання.

Ключові слова: вартість, споживча вартість, витрати, витрати праці, відносини обміну.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.01.027

Отримано 21.01.2022

UDC 330.138

HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE CONCEPTUAL APPARATUS OF THE VALUE THEORY IN ECONOMIC SCIENCE

Olena Kovalova

State Biotechnological University, Kharkiv, Ukraine

Summary. The emergence and development of the concept of value in terms of certain historical stages of economics are investigated in this paper. It is also investigated that the concept of value is fundamental problem

in economics and primary source for understanding the purpose and motives of economic entities, areas of consumption, distribution and the exchange of their resources and income. The objective of the investigation, is to assess on the basis of comparative analysis of the methodology of the main provisions and conclusions of existing concepts of value, their significance for the process of learning about the functionality and relationships of economic entities in the current economy. While investigating the conceptual positions of economists-scientists concerning the theory of value at different historical stages of its existence and development, theoretical general scientific research methods (formalization, synthesis, abstraction and logical generalization) are used. The evolution of the theory of value, from ancient times until such historical schools as mercantilism, physiocracy, English political economics, French classical bourgeois political economics, Marxism, and marginalism is considered in this paper. The study of the theory of value in economics makes it possible to determine that the main scientific paradigms prevailed in the theory of value are the labor theory of value and the theory of marginal utility. The problem of preserving the potential of traditional theories of value, and the preconditions on which they are based on, is considered. In addition, the logical and historical relationship between the concepts of value is investigated; the impact of different concepts of value on the process of the market economy relationship understanding is evaluated. The practical value of scientific work is that clearer understanding of the concept of value at the theoretical level makes it possible to solve practical problems in determining the amount of costs, their structure, and methods of calculation for businesses. It is investigated that the concept of value remains relevant in modern economics, as it is the basis for understanding such important categories as price, production costs, profits, etc., and the laws of value determine the behaviour in market economy. It is found that the value, covering all centres of the economy, determines the motives and goals of economic entities; promotes the efficient distribution and use of resources and income, sustainable growth of production, its balance; affects the whole complex of economic relations arising in the process of social reproduction of material and spiritual goods, their production, exchange, distribution and consumption.

Key words: cost, consumer value, costs, labor costs, exchange relations.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.01.027

Received 21.01.2022

Постановка проблеми. Нові вимоги щодо функціонування та розвитку ринкового середовища, загострення соціальних наслідків економічної нерівності у глобальному масштабі, поглиблення суперечностей поляризованого суспільства та пошук виходу із «замкненого кола бідності» пов'язані зі співвідношенням і трактуванням змісту понять «вартість», «багатство» і «добробут». Усі ці парадоксальні феномени повертають нас до тих самих питань про природу і причини багатства, формування вартості, джерела і механізми досягнення добробуту [1].

Будь-яке суспільство, в якому існує поділ праці, має справу з проблемою виміру й порівняння витрат і результатів, формування на цій основі пропорцій суспільного продукту і суспільного поділу праці. Діяльність, пов'язана зі створенням матеріальних і нематеріальних благ і послуг, передбачає певні витрати для досягнення передбачуваного корисного ефекту. Суспільство постійно вирішує оптимізаційне завдання, максимізуючи корисний ефект за наявних трудових ресурсів, або мінімізуючи затрати праці для досягнення цього ефекту. У результаті зіставлення корисних ефектів різних товарів і кількості праці, що необхідна для їх виробництва, товар набуває суспільне оцінювання, яке синтезує суспільну корисність у витрати виробництва [2].

Ринкове середовище вимагає від суб'єктів господарювання більш оперативного реагування на зміни умов господарювання. У той же час бізнес розглядається як товар, що має власну вартість (цінність) та ціну, які визначаються ринком. Здатність суб'єкта господарювання своєчасно реагувати на всі зовнішні та внутрішні зміни, забезпечує його цінність та можливість зайняти свою нішу в умовах жорсткої конкуренції. На кожному із цих етапів існування діловому суб'єкту необхідно чітко уявляти собі сутність понять вартості (цінності) та ціни, в чому вони схожі та чим відрізняються [3].

Найважливіше ключове економічне поняття та явище «вартість» досліджується багатьма поколіннями економістів. При цьому різні економісти називають різні джерела утворення вартості. Проблема визначення істинного джерела утворення вартості до цих пір не вирішена до кінця. [4]. Вартісний підхід до вивчення та аналізу широкого кола

соціально-економічних проблем спостерігається у розвідках економістів різних поглядів і шкіл протягом усієї історії науки. Найвідоміші підходи до вивчення базуються на певних теоріях або теоретичних концепціях, серед яких особливо широкого розповсюдження в різні часи набули теорії трудової вартості, граничної корисності, попиту та пропозиції, чинників виробництва. Відомі теорії вартості можна віднести до однієї з двох груп: теорії, що базуються на концепції витрат (теорія трудової вартості, теорія виробничих витрат, теорія чинників виробництва) та теорії, предметом якої є кінцеві результати виробництва (суспільного або індивідуального) [5].

Пошук теоретичного пояснення майже кожного економічного питання в кінцевому підсумку вимагатиме вироблення нормативної моделі, яка стосується й концепції розміщення ресурсів, і концепції вартості, й ці дві проблеми зрештою об'єднуються [6].

Проведення історико-методологічного дослідження минулих епох і народів з акцентом на виявлення інтегральних якостей феномена вартості нині набуває особливої актуальності, оскільки саме вартість протягом всієї історії економічної думки була й залишається об'єктом наукових суперечок, результати яких впливали на практику побудови економіки різних країн світу. Вартісні відносини завжди були причиною жвавих дискусій теоретиків, практиків аж до повного заперечення значущості використовуваного тією чи іншою школою, напрямків їхнього методологічного інструментарію. Феномен вартості виступав своєрідним каталізатором, створюючи проблемні зони, де вирішувалися повсякденні соціально-економічні проблеми теорії й практики. Вивчення основних віх розвитку вартісних відносин минулих часів допомагає осмислити сучасну ситуацію з урахуванням уроків минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найважливіші школи економічної думки побудували весь власний науковий підхід на основі теорії вартості. Усі економісти намагалися знайти міру справжньої економічної цінності. Знаючи цю міру, можна отримати відповідь на безліч невирішених питань: що таке прибуток і його джерело; як народжується ринкова ціна; який фактор визначає попит і пропозицію; що таке справедливий розподіл доходу; що зумовлює економічне зростання тощо [7].

На думку В. Огневого, вартість – це ринкова оцінка матеріалізованих у товарі трудовитрат при товарообміні. Не праця як така (зречевлена в товарі), а саме оцінка трудовитрат, матеріалізованих в товарі, є вартість. Як оцінка матеріалізованих трудовитрат, вартість повинна мати під собою реальну трудомістку основу, мати трудомістку наповнення. Тобто вартість (в ціні товару) повинна бути адекватна матеріалізованим у товарі трудовитратам і бути справжньою, достовірною [8].

Різні підходи до сутності чинників і процесів, що впливають на формування вартості, є об'єктом для дослідження й для сучасної економічної думки. Як зазначає А. Колот, робоча сила, або праця, послуги робочої сили чи праці (залежно від того, яких позицій дотримуються економісти щодо об'єкта купівлі-продажу на ринку праці) як за класичного капіталізму, так і сучасної економічної системи мають товарний характер. Ціна товару, що купується і продається на ринку праці, – це послуги робочої сили, може коливатись під впливом різних чинників, але основою її є вартість [2].

Розуміння теоретичного значення вартості допомагає простежити основи різних економічних парадигм і не лише економічних, а й соціальних екологічних проблем і чому вони приходять до різних, а часом і протилежних рекомендацій протистояти їм. З цієї причини теорія цінностей є ключовою основою для прийняття обґрунтованих рішень як діяти [9].

Подальша актуальність дослідження зумовлена потребою з'ясувати, в який спосіб зберігають свій пізнавальний потенціал традиційні теорії вартості, і яке значення мають різні концепції вартості для процесу пізнання відносин сучасної ринкової економіки.

Метою роботи є дослідження історичних аспектів формування понятійного апарату теорії вартості в економічній науці та динаміки розвитку вартісних відносин з урахуванням її різних теоретико-методологічних інтерпретацій.

Постановка завдання. Для досягнення мети поставлені такі завдання: дослідити та узагальнити ключові складові понятійного апарату теорії вартості в економічній науці, провівши певну послідовну класифікацію; оцінити їхнє значення для процесу становлення сучасної ринкової економіки.

Теоретико-методологічну основу склали фундаментальні історико-економічні розробки і праці з економічної теорії, які містять судження та роздуми відомих зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів щодо теорії вартості та класифікації етапів і основних напрямків у її розвитку. При цьому було використано інструменти методу логічної абстракції (аналіз і синтез, індукція й дедукція) в поєднанні з системним підходом, спрямованим на узагальнююче вивчення історичних аспектів теорії вартості у працях дослідників даної проблематики. Це дозволило охарактеризувати в означений хронологічний період еволюцію поглядів щодо теорії вартості. Застосування методів проблемної хронологізації та персоналізації допомогли простежити розвиток досліджень щодо проблеми теорії вартості, охарактеризувавши персональний внесок у її розвиток відомих учених. Під час дослідження було використано переважно історичний і порівняльний аналізи, а також методи логічного підходу, комплексного та системного вивчення наукових проблем монографічного методу (проведення теоретичних і методологічних узагальнень). Усі методи поєднують системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів.

Інформаційною базою дослідження стали результати наукових пошуків представників широко відомих теоретичних шкіл, течій і напрямів світової економічної думки, що стояли у витоків різних трактувань теорії вартості, а також тих економістів, які дотримувались альтернативних позицій в обґрунтуванні цієї теорії. При цьому також було використано дослідження й сучасних науковців, які крізь призму часу окреслили вплив класичних теорій вартості на розуміння й пізнання стану економічних процесів, що зараз відбуваються.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економічна наука є результатом різних історичних епох, кожна з яких здійснила внесок у її розвиток. Варто розпочати з того, що теорію вартості почав розвивати ще Арістотель [10]. Він бачив в обміні рівняння товарних вартостей і наполегливо шукав якусь загальну основу рівняння. Це послужило вихідним пунктом для подальшого економічного аналізу через багато століть. У висловлюваннях Арістотеля «в зародковій формі міститься розуміння вартості як суспільних відносин між людьми, що виробляють різні за своєю споживчою вартістю товари» [11].

Ідеї щодо поняття «справедлива ціна», аналізу товарно-грошових, вартісних відносин є важливим об'єктом уваги Середньовіччя. Впливовим автором ідей у вигляді певних концепцій вважається Ф. Аквінський [12]. Він розглядає процес обміну економічних благ з точки зору вигоди або користі сторін, що беруть участь у ньому, наголошуючи водночас, що сама справедлива ціна не визначена до точності, але полягає більш у деякій оцінці. Автор розрізняє два види справедливості в обміні: з одного боку, обмін має гарантувати ціну «відповідно речі»; з іншого боку, відносини купівлі-продажу виявляють пропорцію «частини та цілого» і мають забезпечувати більше благ того, хто має більше значення для суспільного життя. На думку Ф. Аквінського, «витрати сировини і робочої сили на виробництво кожного виду товарів, кількість, якість продукції має регулюватися цехами спільно з міською владою» [12]. Прибуток і відсоток розглядалися Ф. Аквінським «як порушення «справедливої ціни», а земельна рента – як створена природою, що не порушує справедливої ціни» [12].

Теоретична школа меркантилізму пройшла тривалий шлях розвитку від останньої третини XV – серед. XVI ст. і була сформована як самостійна наука економічної теорії. Заохочення розвитку промисловості й збільшення виробництва товарів для експорту, активного протекціонізму, підтримка експансії торгового капіталу, зокрема заохочення створення монопольних торгових компаній; підвищення оподаткування для фінансування перерахованих заходів – це основні складові концепції вказаного економічного напрямку. А. Монкретьєн у «Трактаті політичної економії» багатство ототожнював із грошима, а основною функцією держави було активне її втручання в економіку з метою забезпечення грошового і торговельного балансу. Надбавка до вартості товару в зовнішній торгівлі – нееквівалентний обмін, яку робить покупець у торговельній практиці, мала б бути джерелом багатства [13]. Важливим аспектом думки меркантилізму, як наукової школи, було визначення ролі прибутку як головного мотиву капіталістичного господарювання.

У полі зору дослідників того часу сфера виробництва набуває переваг поряд зі сферою обігу, що знайшло своє відображення у подальшому розробленні трудової теорії вартості. У цьому напрямі наукових підходів належну роль було відведено класичній школі політичної економії. Класична школа політичної економії починає виділяти працю як важливе джерело економічного багатства [14]. Праці Т. Гоббса та Р. Вейхана знаходять окремі теоретичні положення, які пов'язують джерело виникнення економічної цінності з трудовою діяльністю людини [15]. На їхню думку, багатство держави, з одного боку, – це праця та економіка, а з іншого, – природні властивості землі та моря [15]. Можна побачити логічне поєднання природних, соціальних та економічних чинників відносин цінностей, абстрактні та конкретні аспекти концепції логічно поєднані тут. Р. Вейхан вперше розрізняє поняття внутрішньої та зовнішньої цінності для блага, що бере участь в обміні [15].

Заслугують на увагу погляди В. Петті про природу економічної цінності та неможливості відокремленого існування економічного простору від екологічного простору. Це знаходить відображення як у термінології «природна ціна», так і в логічних спробах знайти міру економічної цінності у просторі й часі. У такий спосіб, визначивши працю та землю основними джерелами багатства, автор доходить висновку, що вартість кожного товару також може бути визначена через міру землі й міру праці, «тобто, ми повинні сказати: вартість корабля або пальта дорівнює певній кількості землі й певній кількості праці, оскільки і корабель, і пальто вироблені за допомогою землі й людської праці» [16]. Питання щодо сутності додаткової вартості було поставлено у «Трактаті про податки і збори»: «... ми повинні спробувати пояснити таємничу природу як грошової ренти, іменованої відсотком, так і ренти з земель і будинків». В. Петті висловлює думку щодо розподілу продукту і його вартості на три основні частини: 1) відшкодування засобів виробництва, що витрачені на виробництво (насіння); 2) витрати для підтримки життя працівника та його сім'ї; 3) чистий дохід (надлишок) [17].

Поряд з В. Петті основоположником трудової теорії вартості є П. Буагільбер [18]. Він став засновником класичної буржуазної політичної економії Франції. Він говорив, що «істинна вартість» товару визначається працею, а мірою вартості є робочий час. Буагільбер помилявся, коли змішував працю, уречевлену в товарі, тобто працю, що створює вартість, з природною діяльністю людини. Не маючи уяви щодо двоїстої природи праці, він ігнорував вартісну сторону багатства, саме у якій і втілюється загальна абстрактна праця та бачив у ній лише уречевлену сторону – масу корисних благ, споживчих вартостей. У багатстві він бачив тільки речову сторону, розглядав її лише як масу корисних, споживчих цін. П. Буагільбер не розумів, що в суспільстві, де діє закон вартості, товари та гроші є нерозривною єдністю. Саме в грошах, цих абсолютних носіях мінової вартості, знаходить своє завершене вираження абстрактна праця. П. Буагільбер

фанатично бореться проти грошей, протиставляючи їм товари, – у його розумінні, просто корисні блага [18].

Послідовником П. Буагільбера став Р. Кантільйон [19]. Вважається, що він є родоначальником поняття «підприємництво». Основною його працею є «Нарис про природу торгівлі», у якій розпочато систематичне вивчення політичної економії. На його думку, підприємець – це людина, яка піддає себе ризику непостійних доходів: селянин, ремісник, торговець, розбійник, жебрак тощо, але не робітник і державний чиновник з постійною платнею і не земельний власник, що отримує ренту [19]. Вперше було висунуто поняття ризику як функції підприємництва. Підприємець приймає рішення для отримання прибутку та задоволення своїх потреб у невизначених умовах ринку. Кантільйон вважав, що роль підприємця полягає у забезпеченні необхідним товаром споживача у даному місці та на даний час для задоволення його потреб та бажань [20].

Ідеї Р. Кантільйона набули розвитку його послідовниками, коло інтересів і думок яких були поєднані школою фізіократів. Їхні погляди щодо проблеми вартості полягали у тому, що єдиним її джерелом є наймана праця у землеробстві, а праця у промисловості, сфері торгівлі не вважалася продуктивною (у промисловості вона змінює форму природних тіл, не створюючи нові, а в торгівлі має місце просте переміщення товарів). На думку представника цієї школи Ф. Кене існує три види витрат: продуктивні (сільськогосподарські витрати); безплідні (витрати, пов'язані з промисловістю або торговельною діяльністю); витрати доходу (витрати власників, які отримали дохід від продажу продуктів землеробства) [12].

Вагомий внесок у розвиток економічної теорії як системної освіти здійснив основоположник теорії економічного лібералізму А. Сміт [21]. Багатство суспільства, на його думку, – це сукупність корисних речей, з одного боку, створених власною працею народів, що її створюють, з іншого боку, – отриманих за взаємовигідного товарного обміну пропорційно затратам праці. Отже, праця є єдиною суспільною мірою, завдяки якій маємо змогу порівняти між собою різні товари у різні часи та у різних місцях [21]. Проте поділ продуктивної праці на працю витрачену і працю, що купується, призвело до того, що у праці «Багатство народів» А. Сміт дає не одне, а кілька різних пояснень феномена економічної цінності: трудове обґрунтування вартості; підхід, з погляду якого економічна цінність визначається кількістю купленого у своє розпорядження праці за товар; 3) концепція витрат виробництва, коли трьома джерелами економічної цінності є заробітна плата, прибуток та рента; 4) тлумачення з позицій тягаря праці, за якого вартість залежить від тієї «частки дозвілля, свободи та спокою», якою жертвує людина, працюючи за наймом. Ці тлумачення стали поштовхом до розвитку різних економічних концепцій, які протистояли одна одній [22].

Розроблення теорії трудової вартості продовжив Д. Рікардо, який вважав, що багатство визначається кількістю споживчих вартостей і зростає з розвитком виробництва та зростанням продуктивності праці. Д. Рікардо окреслив принципи, які визначають вартість товару: різної якості праця винагороджується по-різному, що не спричиняє зміну відносної вартості товарів; на вартість товарів впливає не тільки праця, застосована безпосередньо до них, а й праця, витрачена на знаряддя, інструменти й будівлі, що сприяють цій праці; принцип, згідно з яким кількість праці, витраченої на виробництво товарів, регулює їхню відносну вартість значною мірою завдяки застосуванню машин та іншого основного й довговічного капіталу; принцип, в силу якого вартість не змінюється внаслідок підвищення або падіння заробітної плати й видозмінюється унаслідок неоднакової довговічності капіталу й неоднакової швидкості, з якою вона повертається до підприємця [23].

Т. Мальтус за основу своїх концепцій також взяв окремі позиції з тлумачень вартості А. Сміта, водночас представивши власний видозмінений варіант свого бачення

окремих категорій [18]. Зокрема, вартість він визначив працею, що витрачається на виробництво даного товару, і яка є пропорційною витратам виробництва: обсяг витраченої живої та уречевленої праці й прибуток на авансований капітал. Отже, до вартості товару разом із працею Т. Мальтус включав прибуток та вважав його незалежним від праці [18].

Вагомий внесок у розвиток теорії вартості здійснив Ж.-Б. Сей. Основними джерелами доходу, на його думку, є праця, похідною якої є заробітна плата; капітал, що зумовлює отримання прибутку, та земля, яка забезпечує ренту. Отже, на його думку, вартість товару є наслідком дії сукупності цих джерел доходу, а не лише результатом праці [24].

Відомим економістом, який зробив крок уперед у розумінні поняття вартості, був Дж. С. Мілль [25]. Він вважав: «Усі товари, незалежно від кількості їхнього виробництва, оскільки вони є результатом праці й витрат, мають мінімальну вартість, яка визначається витратами виробництва і середнім прибутком на капітал... Загальним правилом тому є те, що речі обмінюються за такою вартістю, яка забезпечує усім виробникам рівний прибуток на їхні витрати. Речі, витрати виробництва яких рівні, повинні мати таку ж рівну вартість» [25].

Трудова теорія вартості, як теорія буття економічного часу, отримала своє логічне обґрунтування в концепції К. Маркса, де він сформулював і розвинув визначення вартості робочим часом [26]. Економічна система, на його думку, постає як «царство абсолютної вартості», розгортається в такій системі координат, яка дає змогу здійснити аналіз буття «чистого» економічного часу. Вже на початку дослідження щодо товару та його властивостей К. Маркс виносить буття економічного простору у формі споживчої вартості за межі предмета політичної економії. У праці «Капітал» він говорить: «Якщо вартість товару визначається кількістю праці, витраченої в продовження його виробництва, то могло б здатися, що вартість товару тим більша, чим лівіше або невміліше виробляє його людина, тому що тим більше часу потрібно йому для виготовлення товару. Але праця, яка утворює субстанцію цін, є однаковою людська праця, витрата однієї й тієї ж людської робочої сили. Вся робоча сила суспільства, що виражається у цінах товарного світу, виступає тут як і сама людська робоча сила, хоча і складається з незліченних індивідуальних робочих сил. Суспільно необхідний робочий час є той робочий час, який потрібно для виготовлення будь-якої споживчої вартості за наявних суспільно нормальних умов виробництва і при середньому в даному суспільстві рівні вмілості та інтенсивності праці» [27].

Основи теорії граничної корисності було закладено представником австрійської школи К. Менгером [28]. Обґрутовуючи власну позицію щодо цього, він пише: «Я постарався звести складні феномени економічної діяльності людини до найпростіших елементів, які можуть бути піддані ретельному спостереженню, і дослідити, в який спосіб складніші економічні феномени виникають зі своїх складових відповідно до певних принципів [28]. Незважаючи на те, що поняття «економічна цінність» та «ціна» існують в єдиній площині, теорія граничної корисності розділяє їх, а цінність розглядається як суб'єктивна категорія ринкового господарства. К. Менгер щодо поняття «цінність» висловлює думку: «Цінність не є чимось, що властиве благам або якась їхня властивість, аналогічно – цінність не є якась існуюча незалежність від благ річ. Це судження, яке роблять індивідуальні учасники економічного процесу щодо значення наявних у них благ для підтримання їхнього життя та добробуту. Отже цінність не існує поза свідомості людей» [28].

Послідовники К. Менгера – Е. Бем-Баверк і Ф. Візер зосередили увагу на подальшому розвитку концепції граничної корисності, яка надалі знайшла своє відображення в теорії споживчої поведінки й стала вихідним джерелом для сучасної

теорії цін, аналізу взаємного зв'язку попиту та пропозиції [29]. Принцип граничної корисності покладено основою вибору альтернативних варіантів, аналізу ефективності, оптимізації виробничих чинників. Е. Бем-Баверк у своїй праці «Основи теорії цінності господарських благ» щодо поняття вартості дав таке визначення: «Цінністю ми називаємо те значення, яке набуває матеріальне благо або комплекс матеріальних благ, як визнано, необхідна умова для благополуччя суб'єкта». [30]. На його думку, матеріальні блага набувають цінність тоді, коли наявний запас матеріальних благ цього роду виявляється настільки незначним, що для задоволення відповідних потреб його або не вистачає зовсім, або ж вистачає тільки в обріз. Якщо відкинути ту частину матеріальних благ, про оцінювання якої саме і йде справа в тому чи іншому випадку, то відома сума потреб має залишитися без задоволення. Всі господарські матеріальні блага мають цінність, усі вільні матеріальні блага цінності не мають [30]. Ф. Візер дотримується думки, що категорія витрат має суб'єктивний характер і визначаються вони відповідно до корисності кінцевої продукції [31]. Представлена ним концепція альтернативних витрат узгоджується з принципом раціонального розподілу ресурсів (чинників) між галузями відповідно до граничної корисності факторів [31].

Із часів появи праці Ж. Тюрго «Роздуми про створення і розподіл багатства» в економічній науці почала стверджуватися думка, що додаткові витрати можуть включати механізм зниження їхньої окупності, тобто появи тенденції, яка згодом набула статусу закону [32]. Ж. Тюрго фактично сформулював принципи спадної віддачі від капіталу. Він стверджував, що за неодноразових витрат рівних кількостей капіталу на оброблення даної ділянки землі, спочатку можна отримувати все більшу кількість продукції, але потім цей приріст почне зменшуватися.

А. Маршалл в історію економічної науки увійшов як видатний англійський економіст, який надав нове тлумачення предмета економічної науки та розвиток методології економічних досліджень [33]. Саме він запропонував замінити вузький термін «політична економія» на більш широкий – «економікс». Щодо безпосереднього тлумачення змісту закону спадної віддачі, то воно знайшло у А. Маршала таке визначення: «Кожне збільшення капіталу і праці, які вкладаються в обробку землі, породжує загалом пропорційно менше збільшення кількості продукту, що водночас отримується, якщо тільки вказане збільшення не співпало у часі з удосконаленням агротехніки». А. Маршалл робить висновок, який повною мірою зберігає свою актуальність до сьогодні: «Дуже можливо, що праві ті, хто вважає, що якби всі англійські фермери були в такій же мірі здібні, розумні й енергійні, як кращі з них, вони могли б з вигодою застосувати удвічі більше праці й капіталу, ніж тепер» [34].

Ефективне використання ресурсів, що забезпечує зростання добробуту суспільства загалом, досліджував В. Парето [29]. Крім того, зосереджуючи увагу на проблемі, пов'язаній із розподілом доходів, він дійшов висновку, що спосіб розподілу доходів має бути схожим у різних країнах і у різні історичні епохи. Нерівність у розподілі доходів може бути зменшена лише у випадку, якщо дохід і виробництво зростають швидшими темпами, ніж чисельність населення. У процесі розподілу ресурсів критерієм оптимальності є не сумарна максимізація, а максимум користі для кожної окремої людини відповідно до готівкових ресурсів та економічних можливостей. Дане твердження отримало назву «закону Парето».

Ідея економічної рівноваги знайшла своє втілення в економічних поглядах Д. Хікса [36]. У науковій праці «Вартість і капітал» він розвиває ідею про суб'єктивну природу вартості потреб. На його думку, корисність благ не можна виміряти, а максимум, що можна зробити – це розташувати вподобання у певній послідовності [36]. Він стверджував, що у той час, коли очікуване зростання цін на продукцію призводить до зростання випуску, зростання цін на витрати буде мати своїм наслідком скорочення

виробництва. Оскільки зростання ставки відсотка призводить до зниження цін у майбутньому, його безпосередній вплив у тому, що воно стимулює поточне виробництво та обмежує його розширення в майбутньому.

Перша половина ХХ ст. в історії економічної думки отримала назву «століття кейнсіанства» завдяки його провідному представникові Дж. М. Кейнсу [37]. Теорію Кейнса називають теорією ефективного попиту, виділяючи цим головною ідею в його дослідженнях. Вона полягає в тому, щоб через активізацію та стимулювання сукупного попиту (загальної купівельної спроможності) впливати на виробництво та пропозицію товарів та послуг, підвищити рівень зайнятості. Витрати виробництва всієї продукції, на думку Дж. М. Кейнса, це не що інше, як сукупна пропозиція, тому для виробництва товарів необхідно, щоб очікуваний дохід відшкодував витрати. Оскільки зайнятість залежить від випуску продукції, кожній ціні пропозиції відповідає певний рівень зайнятості. Це означає, що рівновага можлива навіть за масового безробіття. Коли зайнятість зростає, витрати можуть імовірно відповідати доходам за таких рівнів виробництва, які не забезпечують повної зайнятості. Це має місце, коли очікувані доходи недостатні для того, щоб стимулювати високий рівень випуску продукції.

Сучасний стан теорії вартості характеризується розгалуженістю, багатоманітністю і фрагментарністю концепцій, напрямів і методів дослідження, що ускладнює їх систематизацію. Спостерігається істотне зниження наукового потенціалу фундаментальних теорій на тлі того, що нові концепції та парадигми ще остаточно не сформовані. Осмислення фундаментальних засад накопичення знання дає змогу з'ясувати суперечності й розширити розуміння складного процесу появи криз методології окремих течій, концепцій та моделей [38]. Нині теорії вартості, цінності й цін базуються на ідеях оптимізації, і в ході розв'язання оптимізаційних задач з'являються оцінки продуктів та використаних для їхнього виробництва чинників. Вирівнювання цих оцінок на ринку призводить до появи так званих рівноважних цін, що формуються за умови вільного перерозподілу продуктів і чинників поміж господарюючих агентів. Відтак встановлюється ефективний розподіл ресурсів – між компаніями та продуктів – між домогосподарствами. Розвиток сучасних теоретичних концепцій спостерігається саме в напрямку обговорення окремих параметрів таких оптимізаційних задач [39, 40].

Досить типовим є те, що нині поняття «вартість» і «ціна» ототожнюють. Український дослідник А. Серіков щодо даної проблеми зазначає: «Прибутковість актів купівлі-продажу значною мірою визначається ціноутворенням, яке залежить від багатьох чинників. Один із базових серед них – це адекватна вартісна оцінка об'єкта як з боку виробника (продавця), так і з боку споживача (покупця). Якщо оцінки вартості з обох сторін більш-менш збігаються, то результат переговорного процесу втілюється в ціні» [41].

Висновки. Досить актуальним для сучасної економічної думки є методологічний синтез, який поєднує зусилля науковців щодо єдиного підходу до теорії вартості. Сучасна теорія вартості заперечує історично сформоване твердження економістів про те, що економічний розвиток тримається на таких економічних складових, як земля, праця і капітал та доводить, що в основі розвитку й добробуту будь-якої держави є здатність отримання суспільного доходу за рахунок трьох видів ренти – інтелектуальної, енергетичної та природної. Крім того, нині є популярними та досить широко застосовуються на практиці ідеї оптимізації щодо виробництва продукції та ресурсів, що для цього було витрачено, та ідеї підвищення інтенсивності виробництва. Однак на шляху до зростання рівня інтенсивності виробництва постає суттєвий обмежувальний фактор – закон спадної віддачі. В теоретико-методологічному плані підвищення окупності витрат забезпечується зменшенням їх величини на одиницю ефекту (продукції) й максимізацію виручки від його реалізації.

В основу сучасної теорії вартості покладено концепцію неокласичної доктрини, що базується на поєднанні теорії ефективного розподілу ресурсів та теорії загального економічного паритету. В умовах розвитку відносин власності, зокрема земельної реформи, набувають актуальності нові теоретичні концепції вартості, що базуються на основі взаємодії та взаємозалежності відносин власності.

Conclusions. Methodological synthesis, which combines the efforts of scientists on a single approach to the theory of value, is quite relevant for modern economic opinions. Modern value theory denies the historians' claim that economic development is based on economic components such as land, labor and capital, and argues that the development and prosperity of any state is based on the ability to generate public income from three types of rent – intellectual, energy and natural. In addition, the ideas of optimization of production and resources spent on it, and the idea of increasing production intensity are popular and widely used in practice now. However, on the way to increase the level of production intensity there is a significant limiting factor – the law of diminishing returns. In theoretical and methodological terms, increasing the return on costs is provided by reducing their value per unit of effect (products) and maximizing revenue from its implementation.

Modern value theory is based on the concept of neoclassical doctrine, which is based on the combination of the theory of efficient allocation of resources and the theory of general economic parity. In the conditions of development of property relations, particularly, land reform, new theoretical concepts of value based on the interaction and interdependence of property relations are of great importance.

Список використаної літератури

1. Фещенко В. М. Сучасні економічні теорії: концептуальні витoki та еволюція змістовного наповнення. Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку: зб. матеріалів Всеукр. круглого столу. Київ, 2016. С. 9–16.
2. Колот А. Вартість і ціна послуг робочої сили: теоретичні аспекти формування. Оплата праці. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32615407.pdf>.
3. Волков А. И. Основы концепции управления стоимостью в трудах маржиналистов. Российское предпринимательство. 2011. № 8. С. 18–21.
4. Бабайлов В. К., Приходько Д. О. Джерело утворення вартості: момент істини. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва. 2019. № 2 (23). С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2019.23.0.13>
5. Никоноров В. М. Формирование теории цены. Российское предпринимательство. 2015. № 1 (271). С. 163–174. URL: <http://www.creativeconomy.ru/journals/index.php/rp/article/view/61/>. DOI: <https://doi.org/10.18334/rp.16.1.61>
6. Кемпбелл Р. Маркс, Канторович і Новожилов: реальні версії теорії вартості. Наукові записки. Економічні науки 2002. Т. 20. URL: http://ekmail.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9050/Kempbell_Marks_Kantorovych_i_Novozhylov.pdf.
7. Gina Ioan. A Short History of Value Theory, European Integration – Realities and Perspectives. Proceedings 2017. No. 12. URL: <http://www.proceedings.univ-danubius.ro/index.php/eirp/article/view/1774>.
8. Огневий В. В. Трудова теорія вартості від теорії до практики. Проблеми економіки та політичної економії. 2018. No. 2. Р. 204–219. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/559490.pdf>].
9. Pirgmaier E. The value of value theory for ecological economics. Ecological Economics. 2021. V. 179. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106790>
10. Панич О., Ткаченко Р., Симчич М. Аристотель: традиція, адаптація, переклад. Дух і літера. 2017. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=l8dMDwAAQBAJ&>.
11. Аристотель. Соч.: В 4-х томах. Т. 4. М.: 1984, 244 с.
12. Всемирная история экономической мысли: В 6-и т. Т. 1. М., 1987. 177 с.
13. Мельник М. С. Теория экономических циклов: Т. II. Разделение труда – определяющий источник формирования экономических циклов. Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2021. 380 с.
14. Мочерний С., Устенко А. Людина і закони її розвитку. Економіка України. 2004. № 10. С. 17–26.
15. Либкнехт К. История теории стоимости в Англии и учение Маркса. М., 1924. 165 с.
16. Петти В. Экономические и статистические работы. Москва: Соцэргиз, 1940. 324 с.

17. Петти У. Трактат о налогах и сборах. Москва: Государственное социально-экономическое издательство. URL: <http://ek-lit.narod.ru/pettsod.htm>.
18. Аникин А. В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. Москва: Политическая литература, 1971. 413 с.
19. Кантильон Р. Очерк о природе торговли вообще. СПб.: АНО «ИПЭВ», 2002.
20. Шкурат М.В. Классическая политическая экономия о роли предпринимательского сектора в экономике Бизнес в законе. 2. 2014. С. 101–104.
21. Соснина Т. Н. Стоимость: историко-методологическое исследование: учебное пособие. Самара: Самар. гос. аэрокосм. ун-т, 2005.
22. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцэкгиз, 1962. 688 с.
23. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Rikardo1.pdf>.
24. Сей Ж.-Б. Трактат по политической экономии. URL: <http://ek-lit.narod.ru/saysod.htm>.
25. Милль Дж. Ст. Основы политической экономии: В 2-х т. Т. 2. М., 1980. 172 с.
26. Маркс К. К критике политической экономии. 2009. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=xq2XkgAACAJ>.
27. Маркс К. Капитал. URL: <https://esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/index.html>.
28. Менгер К. Основания политической экономии. URL: https://royallib.com/read/menger_karl/osnovaniya_politicheskoy_ekonomii.html#0.
29. Артемова Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. К.: Основа, 2006. 448 с.
30. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ. URL: http://malchish.org/lib/economics/boehm-bawerk_gutenwerts.htm.
31. Менгер К., Бем-Баверк Е., Визер Ф. Австрийская школа в политической экономии: Москва: Экономика, 1992. 492 с.
32. Тюрго Ж. Избранные экономические произведения. М.: Соцэкгиз, 1961. 202 с.
33. Історія економічних учень: підручник. Ч. 1 / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2006. 582 с.
34. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1. Москва: Прогресс, 1993. 416 с.
35. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. М.: «Прогресс». 1968. 600 с.
36. Джон Р. Хикс. Стоимость и капитал. URL: <http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/HTML/hiks/hiks.htm>.
37. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Серия «Классики экономической науки – XX век» Москва: Гелиос АРВ, 1999, 352 с.
38. Уманців Ю. Економічна теорія у новітньому методологічному дискусії. Вісник КНТЕУ. 2019. № 2. С. 51–63. DOI: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(124\)03](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(124)03)
39. Мамонтова Н.А. Огляд теорій вартості: минуле і сучасність. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2009. № 3. Т. 1. С. 128–132. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_3_1/pdf/128-132.pdf.
40. Воркуев Б. Л. Ценность, стоимость и цена. М., 1995. 168 с.
41. Серіков А. В. Модель оцінки вартості блага: синтезуючий підхід. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 12. С. 236–247.

References

1. Feshchenko V. M. Suchasni ekonomichni teorii: kontseptual'ni vytky ta evolyutsiya zmistovnoho napovnennya. Suchasni ekonomichni teorii: istoriya, metodolohiya ta perspektyvy rozvytku: zb. materialiv Vseukr. kruhloho stolu. Kyiv, 2016. P. 9–16.
2. Kolot A. Vartist' i tsina posluh robochoyi syly: teoretychni aspekty formuvannya. Oplata pratsi. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32615407.pdf>.
3. Volkov A. I. Fundamentals of the concept of value management in the works of marginalists. Russian entrepreneurship. 2011. No. 8. P. 18–21.
4. Babaylov V. K., Prykhod'ko D. O. Dzherelo utvorennya vartosti: moment istyny. Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva. 2019. No. 2 (23). P. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2019.23.0.13>
5. Nikonorov V. M. Formirovaniye teorii tseny. Rossiyskoye predprinimatel'stvo. 2015. No. 1 (271). P. 163–174. URL: <http://www.creativeconomy.ru/journals/index.php/rp/article/view/61/>. DOI: <https://doi.org/10.18334/rp.16.1.61>
6. Kempbell R. Marks, Kantorovych i Novozhylov: real'ni versiyi teorii vartosti. Naukovi zapysky. Ekonomichni nauky, 2002. Vol. 20. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9050/Kempbell_Marks_Kantorovych_i_Novozhylov.pdf.
7. Gina Ioan. A Short History of Value Theory, European Integration – Realities and Perspectives. Proceedings 2017. No. 12. URL: <http://www.proceedings.univ-danubius.ro/index.php/eirp/article/view/1774>.

8. Ohnevyy V. V. Trudova teoriya vartosti vid teorii do praktyky. Problemy ekonomiky ta politychnoyi ekonomiyi/ 2018. No. 2. P. 204–219. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/559490.pdf>].
9. Pirgmaier E. The value of value theory for ecological economics. Ecological Economics. 2021. Vol. 179. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106790>
10. Panych O., Tkachenko R., Symchych M. Arystotel': tradytsiya, adaptatsiya, pereklad. Dukh i litera. 2017. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=18dMDwAAQBAJ&Aristotle>. Vol: In 4 volumes. Vol. 4. Moscow: 1984, 244 p.
11. Arystotel'. Soch.: V 4-kh tomakh. Vol. 4. M.: 1984, 244 p.
12. Vsemirnaya istoriya ekonomicheskoy mysli: V 6-i v. Vol. 1. M., 1987, 177 p.
13. Mel'nik M. S. Teoriya ekonomicheskikh tsiklov: Vol. II. Razdeleniye truda – opredelyayushchiy istochnik formirovaniya ekonomicheskikh tsiklov. Moskva; Berlin: Direkt-Media, 2021. 380 p.
14. Mochernyy S., Ustenko A. Lyudyna i zakony yiyi rozvytku. Ekonomika Ukrainy. 2004. No. 10. P. 17–26.
15. Libknekht K. Istoriya teorii stoimosti v Anglii i ucheniye Marksa. M., 1924. 165 p.
16. Petti V. Ekonomicheskkiye i statisticheskkiye raboty. Moskva: Sotsekgiz, 1940. 324 p.
17. Petti U. Traktat o nalogakh i sborakh. Moskva: Gosudarstvennoye sotsial'no-ekonomicheskoye izdatel'stvo. URL: <http://ek-lit.narod.ru/pettsod.htm>.
18. Anikin A. V. Yunost' nauki. Zhizn' i idei mysliteley-ekonomistov do Marksa. Moskva: Politicheskaya literatura, 1971. 413 p.
19. Kantil'on R. Ocherk o prirode tovgovli voobshche. SPb.: ANO "IPEV", 2002.
20. Shkurat M. V. Klassicheskaya politicheskaya ekonomiya o roli predprinimatel'skogo sektora v ekonomike Biznes v zakone. 2014. No. 2. P. 101–104.
21. Sosnina T. N. Stoimost': istoriko-metodologicheskoye issledovaniye. Uchebnoye posobiye. Samara: Samar. gos. aerokosm. un-t, 2005.
22. Smit A. Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov. M.: Sotsekgiz, 1962. 688 p.
23. Rikardo D. Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Rikardo1.pdf>.
24. Sey ZH–B. Traktat po politicheskoy ekonomii. URL: <http://ek-lit.narod.ru/saysod.htm>.
25. Mill' Dzh. St. Osnovy politicheskoy ekonomii: V 2-kh v. V. 2. M., 1980. 172 p.
26. Marks K. K kritike politicheskoy ekonomii. 2009. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=xq2XkgAACAAJ>.
27. Marks K. Kapital. URL: <https://esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/index.html>.
28. Menger K. Osnovaniya politicheskoy ekonomii. URL: https://royallib.com/read/menger_karl/osnovaniya_politicheskoy_ekonomii.html#0.
29. Artemova T. I. Stoimost' i tsena: logiko-istoricheskij protsess formoobrazovaniya. K.: Osnova, 2006. 448 p.
30. Bem-Baverk Ye. Osnovy teorii tsennosti khozyaystvennykh blag. URL: http://malchish.org/lib/economics/boehm-bawerk_gutenwerts.htm.
31. K. Menger, Ye. Bem- Baverk, F. Vizer. Avstriyskaya shkola v politicheskoy ekonomii. Moskva: Ekonomika, 1992. 492 p.
32. Tyurgo ZH. Izbrannyye ekonomicheskkiye proizvedeniya. M.: Sotsekgiz, 1961. 202 p.
33. Istoriya yekonomichnikh uchen': pidruchnik. CH. 1 / za red. V.D. Bazilevicha. Kyiv: Znannya. 2006. 582 p.
34. Marshall A. Printsipy ekonomicheskoy nauki, Vol. 1. Moskva: Progress, 1993. 416 p.
35. Seligmen B. Osnovnyye techeniya sovremennoy ekonomicheskoy mysli. M.: "Progress", 1968. 600 p.
36. Dzhon R. Khiks. Stoimost' i kapital. URL: <http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/HTML/hiks/hiks.htm>.
37. Keyns Dzh. M. Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg. Ceriya "Klassiki ekonomicheskoy nauki – XX vek". Moskva: Gelios ARV, 1999. 352 p.
38. Umantsiv Yu. Ekonomichna teoriya u novitn'omu metodolohichnomu duskursi. Visnyk KNTEU. 2019. No. 2. P. 51–63. DOI: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(124\)03](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(124)03)
39. Mamontova N. A. Ohlyad teory vartosti: mynule i suchasnist'. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky. Khmel'nyts'kyy. 2009. No. 3. T. 1. P. 128–132. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_3_1/pdf/128-132.pdf.
40. Vorkuyev B. L. Tsennost', stoimost' i tsena. M., 1995. 168 p.
41. Syerikov A. V. Model' otsinky vartosti blaha: syntezuyuchy pidkhid. Aktual'ni problemy ekonomiky. 2008. No. 12. P. 236–247.